

Lunds Universitet
Institutionen för Arkeologi och Antikens Historia

KLOCKAREN

En studie av klockareyrket från medeltid till 1700-tal

Kandidatuppsats i Historisk arkeologi
av Malin Andersson

HT 2007

Handledare : Anders Ödman

Abstract

My aim was to get a deeper insight about the parish clerk and how this profession has changed over time in Sweden from the Middle Ages up to the eighteenth century. Who was the parish clerk? Is it possible to find out in what way his duties changed over time? The information mainly derives from written historical sources, such as laws. It seems like the parish clerk in the countryside often was a layman whom had to be approved by the parish, the parish priest or the bishop. His position in the early Middle Ages seems to have taken the form of assistant to the priest, participating in the liturgy. During the late Middle Ages his role seems to have degraded and shifted towards the form of servant to the priest. After the reformation his position seems to have improved again and one of his new duties was that of a teacher. His responsibilities have been numerous and maybe you can think of him as a kind of right-hand man to the church in the countryside.

Innehållsförteckning

Inledning	s. 4
Syfte och problemformulering.....	s. 4
Material och tillvägagångssätt.....	s. 4
Kort forskningshistorik.....	s. 5
Att vara klockare	s. 6
Tillsättning av klockare.....	s. 6
<i>Vem blev klockare</i>	s. 6
<i>Val</i>	s. 7
Kyrkans tillsyn.....	s. 9
<i>Klockorna</i>	s. 10
Mässa och gudstjänst.....	s. 12
Födelse och dop.....	s. 13
Vigsel.....	s. 14
Undervisning.....	s. 14
Socialt och ekonomiskt.....	s. 16
<i>Klockarens ställning</i>	s. 16
<i>Lön</i>	s. 18
<i>Bostad</i>	s. 20
Död och begravning.....	s. 21
<i>Dödsfall</i>	s. 21
<i>Begravning</i>	s. 22
Resultat	s. 24
Vem var klockaren.....	s. 24
Hur har yrket förändrats över tid.....	s. 25
Sammanfattning	s. 27
Referenser	s. 28
Bildtexter och bilder.....	s. 28
Källor.....	s. 28
<i>Biskopsvisitation</i>	s. 28
<i>Dombok</i>	s. 28
<i>Katekismilängd</i>	s. 28
<i>Kyrkoböcker</i>	s. 28
<i>Lagar</i>	s. 28
Litteratur.....	s. 29
Internet.....	s. 29

Inledning

Genom min släktforskning stötte jag på ett antal anor som varit klockare. Jag blev genast nyfiken på detta yrke och försökte hitta information om det. Jag hittade inte mycket, oftast pratade man mest om prästen och nämnde bara klockaren i förbifarten. Tillslut hittade jag några korta artiklar, av vilka jag fick uppfattningen av att klockaren hade ganska många uppgifter och verkade ha haft en betydande roll. Men om klockaren fyllde en sådan viktig funktion, varför har han kommit så i skymundan? Därför vill jag nu försöka få fram klockaren och hans yrkesuppgifter i ljuset.

Syfte och problemformulering

Avsikten med uppsatsen är att undersöka och få en fördjupad kunskap om klockaren och hur yrket har förändrats i Sverige från medeltid till och med 1700- talet.

Frågeställningarna är följande:

- Vem var klockaren?
- Hur har yrket förändrats över tid?

Material och tillvägagångssätt

På grund av mitt syfte kommer skriftliga källor användas för att besvara mina frågeställningar. Det rör sig framförallt om lagar och stadgar. Redan i de medeltida svenska landskapslagarnas kyrkobalkar nämns klockaren och hans uppgifter. Lagarna är alla daterade från slutet på 1200- talet till början på 1300- talet. Utöver dessa landskapslagar kommer även Klockarelagen, vilken tros ha varit officiellt gällande från 1400- talets slut till 1700- talets början, samt 1686 års kyrkolag till användning.

Min begränsning i rum har blivit det nutida Sverige. Jag kommer dock även att ta med exempel från de övriga länderna i Norden men fokus kommer att ligga på Sverige då mer övergripande litteratur om ämnet i de övriga länderna visat sig vara svårt att finna. Dessutom vill jag fokusera på landsbygden, då det är de mindre kyrkorna ute i socknarna och inte de stora kyrkorna i städerna som främst intresserar mig. Avgränsningen i tid är baserat på tiden då yrket först kan beläggas, d.v.s. medeltiden, fram till och med 1700- talet som känns som lämplig tidsram för Historisk arkeologi.

Kort forskningshistorik

Trots att klockaryrket är ett gammalt yrke så har det inte fått så mycket uppmärksamhet som forskningsområde. Om klockaren nämns så är det ofta i förbifarten och istället fokuseras det på prästens roll. Det första större sammanfattande verket kring klockarämbetet i Sverige är Åke Sandholms avhandling *Klockarämbetet i den svenska kyrkprovinsen under medeltiden* från 1963, där han framförallt tar upp ämbetets uppkomst och utveckling under medeltiden i Norden. Ett annat och nyare verk är Hilmer Wentzs *Klockaren i helg och söcken* från 1980. Wentz (som varit präst) tar istället mer upp klockarens arbetsuppgifter och sociala ställning från medeltid till nutid samt gör en djupdykning på klockarna i Höörs och Munkarps församlingar. Dessa två böcker verkar vara de huvudsakliga allmänna verken. Utöver dessa har det även gjorts en del studier som rör klockarna på en mer lokal eller regional nivå samt kring klockringningen.

Att vara klockare

Tillsättning av klockare

Vem blev klockare

Redan på 1200- talet förutsattes det att det skulle finnas en klockare som skulle fungera som en medhjälpare till prästen.¹ Klockarna verkar ha kunnat komma från väldigt olika bakgrunder och komma från olika skikt i samhället. Då kraven på klockaren dessutom varit olika under den aktuella tidsperioden har nog även de personer man valde mellan varit av väldigt olika ursprung.

Helst ville man ha utbildat folk med vinning men om det inte fanns tillgängligt valde man bland t.ex. husmän, bönder (klockarna i Finland under medeltiden var alltid bönder²) och hantverkare.³ Sandholm menar att det är troligt att kyrkan ställde kravet redan under medeltiden att sockenprästens medhjälpare skulle ha någon grad av vinning, något som har betvivlats av många andra forskare. Vinning gjorde att klockaren skulle ha tillhört det andligaståndet. Sandholm menar att då klockarens uppgifter omfattade bl.a. kultiskt handlande, behövdes vinningen. Beroende på vilken vinningsgrad han hade var utbildning och kunskaper olika.⁴

Redan under 1300- talet började man även välja bland klockare som var lekmän, då klockare med vinningsgrad allt oftare läste vidare för att bli präster. Dessa sökte sig till bl.a. katedralskolor för att få utbildning, medan utbildningen för lekmännen istället kanske kom i form av att vara lärling eller biträde åt en tjänstgörande klockare.⁵ Mot medeltidens slut anser Sandholm att majoriteten av klockare vid sockenkyrkorna var lekmän. Att allt fler var lekmän medförde att man inte kunde ställa samma krav på dom som på en klockare med vinningsgrad.⁶

¹ Sandholm 1963, s. 50 ; Nilsson 2004, s. 103.

² Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 513 s.v. klockare.

³ Sandholm 1963, s. 64 ; Wentz 1980, s. 22.

⁴ Sandholm 1963, s. 50f, 55, 66.

⁵ Sandholm 1963, s. 83, 87f, 102.

⁶ Sandholm 1963, s. 97, 106, 202.

Val

Grundtanken som jag har förstått det var att det huvudsakligen var folket som skulle få välja denna medhjälpare men det verkar skilja sig från område till område om vem som har sista ordet. Landskapslagarna nämner valet av klockare men inte de medeltida klockarstadgarna, kanske för att man förutsatte att man följde landskapslagarna. Upplandslagens kyrkobalk kom att bli den gällande normen för val av klockare från 1400- talet och framåt.⁷ I den står det att var prästen och församlingen ense om valet blev det den personen, men var de oense så var det sockenmännen som fick det sista ordet.⁸ I själva verket blev det nog mer så mot slutet av medeltiden att prästen eller biskopen hade det sista ordet och utsåg klockare.⁹ Fanns det dessutom en adlig godsägare i socknen som hade patronatsrätt ville troligen även han ha ett ord med i valet.¹⁰ Det sistnämnda har jag stött på själv i min släktforskning i ett brev skrivet den 20 juli 1684 från patronus Knud Thott på Knutstorp i Kågeröd till biskop Canutus Hahn. Där föreslog Thott att Jöns Pålson skulle ersätta Gabriel Pedersen som klockare då denne hade rymt, vilket beviljades av biskopen.¹¹

När 1686 års kyrkolag blev gällande stod där att kyrkoherde och församlingen har lika mycket att säga till om angående valet av klockare.¹² Det fanns dock fler saker att ta hänsyn till, såsom t.ex. arv och konservering. Den avgående klockaren kunde ha en son som planerade fortsätta hålla yrket inom släkten. Från Värö socken i Halland kan ges ett exempel där det gick i arv under 225 år. Man kunde också bli klockare genom att konservera, d.v.s. gifta sig med änkan eller en dotter till den avlidne klockaren. Att bli svärson till den avlidne var ett annat alternativ.¹³ Inom min egen släktforskning har jag stött på både arv och konservering inom ett led av anor som täcker minst 100 år.

⁷ Upplandslagens kyrkobalk kom från och med 1400- talet att tillämpas över hela det svenska riket. Sandholm 1963, s. 60, 100 ; Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 512 s.v. klockare.

⁸ Upplandslagens kyrkobalk VI, § 3 ; Wentz 1980, s. 22.

⁹ Sandholm 1963, s. 62, 101 ; Wentz 1980, s. 21 ; Johannesson 1989, s. 149 ; Nilsson 2004, s. 102f.

¹⁰ Wentz 1980, s. 22 ; Nordahl 2005b.

¹¹ Biskopsvisitationer i Skåne 1698-1880 1995, s. 35 ; Nordahl 2005a.

¹² Sveriges Kyrkolag 1686, kap. 24 § 31.

¹³ Sandholm 1963, s. 102 ; Wentz 1980, s. 22 ; Nordahl 2005b.

När valet av klockare var avklarat skulle klockaren enligt landskapslagarna få nycklarna till sockenkyrkan (fig. 1).¹⁴ Wentz framhåller att nycklarna skulle kunna symbolisera kyrkan på något speciellt sätt och även vilket stort förtroende det låg i klockarens uppgifter.¹⁵

Fig. 1. Klockare avbildad med kyrkonyckeln i hand. 1600/1700- tal.

I samband med överlämnandet skulle bland annat en ed avläggas. Klockarelagen begärde att varje klockare vid tillträdet av ämbetet skulle avlägga en ed, vilken kom att knyta honom till kyrkan. Sandholm påpekar att edsavläggandet kom att få allt större betydelse i samband med att lekmannaklockare blev allt vanligare, då det borde ha legat i de kyrkliga myndigheternas intresse att knyta dessa så fast som möjligt till kyrkan. Efter ritualen med överlämnandet av nycklarna och edsavläggandet ansågs klockaren ha tillträtt sin tjänst.¹⁶ Seden att avlägga en ed verkar ha fortsatt med tidens gång men dess utformning har ändrats i samband med att klockarens uppgifter förändrades. Wentz nämner att man i eder från tiden efter reformationen kan urskilja kungamaktens närvaro i kyrkans angelägenheter, samt att man i eder från tiden då försvenskningens arbetet var i full gång framhäver det nationella och uniformiteten.¹⁷

¹⁴ Dalalagens kyrkobalk V ; Södermannalagens kyrkobalk IV, § 2 ; Sandholm 1963, s. 64 ; Nordahl 2005b.

¹⁵ Wentz 1980, s. 26.

¹⁶ Sandholm 1963, s. 103f.

¹⁷ Wentz 1980, s. 27f.

Nedan följer ett utdrag ur en klockareed avlagd i Lund 1681 av bonden Niels Gregersson.

”Såsom Hs Högvördighet Hr Biskopen och consistorium har förunnat mig att bliva klockare i Höör och Munkarps församlingar och Frosta Härad, alltså lovar jag och härmed förpliktar att vara Hs. Kungl. Majestät, min allernådigaste Konung och Herre, och Sveriges land en rättrådig och trogen undersåte. Skada och fördärv som å färde vara kan av yttersta ämne avvärja och förhindra eller ock för min kyrkoherde, prost och consistorio utan något dröjsmåltillkännagiva. Och där jag mot denna ed med någon otrohet handlar, då vara skyldig det straff att undergå, som alla trolösa undersåtar exemplariter vederfares.”¹⁸

Kyrkans tillsyn

Inne i kyrkan hade klockaren ansvar för kyrkans ”Ornamenter och Mobilier”.¹⁹ Alla inventarier som han skulle ansvara för skulle ta för mycket plats att räkna upp här men exempel är kyrkans silver och böcker, eller vad som i landskapslagarna framhölls speciellt: ljusen och dopfunten. Klockaren verkar i alla fall under medeltiden haft ansvaret för ljusen i kyrkan som skulle tändas och släckas varje dag. Han skulle dessutom hålla ett öga på dom så att de inte orsakade någon brand.²⁰ Det verkar dock som om han i vissa fall har delat ansvaret för ljusen med prästen. Sandholm menar att prästen verkar ha ansvarat för altarljusen under mässan, medan klockaren har ansvarat för de övriga. Enligt Äldre och yngre Västgötalagen var det dock prästens och böndernas uppgift att ansvara för ljusen.²¹

Dopfunten var betraktad som helig och fick endast vidröras av prästen och klockaren. Det var klockarens uppgift att vakta över den och se till att den var övertäckt när den inte användes. Rörde någon vid funten medförde det böter för klockaren.²² Dessutom skulle han se till att inventarierna inte var dammiga, orena eller fördärvades samt sopa rent kor och predikstol mm.²³ Hur pass ingående ansvar och ”städtjänst” klockaren hade, skulle jag tro kan ha skiljt sig från region till region.

¹⁸ Wentz 1980, s. 28. Stavningen har moderniserats av Wentz.

¹⁹ Wentz 1980, s. 145 ; Nordahl 2005b.

²⁰ Dalalagens kyrkobalk V, V § 5 ; Södermannalagens kyrkobalk IV, § 2 ; Upplandslagens kyrkobalk VI, § 2 ; Västmannalagens kyrkobalk V, § 1 ; Sandholm 1963, s. 154.

²¹ Sandholm 1963, s. 152f ; Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 511 s.v. klockare.

²² Dalalagens kyrkobalk V, § 4 ; Bondeson 1996, s. 75f.

²³ Sandholm 1963, s. 160 ; Wentz 1980, s. 56.

I samband med klockarens ansvar för inventarierna och innehavandet av kyrkans nycklar kan jag tänka mig att klockaren ibland var tvungen att motstå frestelser som kunde dyka upp. Jag kan nämna ett exempel med klockaren Johannes Hall som tydligen inte kunde motstå frestelse då han i juli 1783 stal av kyrksilvret i Visseltofta. Han ångrade dock sin handling men greps innan han hann tillbaka för att själv ange stölden. Trots böneskrifter från bl.a. åboarna i Visseltofta och Verums socknar dömdes Johannes till fyrtio par spö samt livstidsstraff på Landskrona fästning.²⁴

Klockorna

Klockarens tillsynsansvar gällde inte bara inom kyrkobyggnaden utan även kyrkogården och till en viss del kyrkans närområde. Utanför själva kyrkrummet befann sig kyrkklockorna, vilka var högt värderade inventarier för kyrkan.²⁵ Ansvar för klockorna och klockringningen verkar ha ingått i sockenprästens medhjälparens uppgifter sedan långt tillbaka i tiden, redan vid kyrkans äldsta tider här i Sverige.²⁶ Sandholm menar dock att, i äldre tider, då klockorna ansågs så heliga och då ringandet ansågs vara en liturgisk funktion bör detta ha förutsatt att den som ringde i dom hade en kyrklig vigningsgrad.²⁷ Hur det än var så ansågs ansvaret för klockorna så betydelsefullt att detta tros ha gett namnet klockare, benämningen som vi använder här i Sverige. Klockare brukar han även kallas i Finland, medan motsvarigheten i t.ex. Danmark ofta är benämningen degn.²⁸

Jag måste här nämna att ringningsteknikerna varit många och har förändrats med tiden men detta har jag valt att inte gå in på i denna uppsats. Olika klockringningsmetoder har fått olika beteckningar men för enkelhetens skull kommer jag konstant hålla mig till ordet ”ringning” även om det rent begreppsmässigt kanske är fel. Jag kommer inte heller att gå in närmare på de olika tillfällen då det ringdes för det skulle göra uppsatsen alldeles för stor.

Klockaren skulle ringa i kyrkans klockor vid flera olika tillfällen. Hur ofta man ringde och vid vilka tillfällen verkar ha skiljt sig från område till område. Det finns belägg

²⁴ Västra Göinge häradsrätts Arkiv A II a:5 ; Nordahl 2005 a.

²⁵ Wentz 1980, s. 70.

²⁶ Sandholm 1963, s. 52f.

²⁷ Sandholm 1963, s. 56, 69.

²⁸ Sandholm 1963, s. 52f ; Nordahl 2005b.

för ringningen i form av ett flertal skriftliga källor från 1300- till 1500- talet (som t.ex. landskapslagarna och klockarelagen) och omnämns även i 1686 års kyrkolag.²⁹ Ringning vid gudstjänster, begravningar o.s.v. har jag valt att ta upp i respektive kapitel (se nedan) och kommer därför här endast kort nämna ringningarna utöver dessa tillfällen. Att ringa i klockorna vid morgon och afton var klockarens uppgift, vilken bl.a. blev ett tecken på när arbetsdagen började och tog slut. Även om klockaren sände iväg sin dräng för att ringa hade han själv det yttersta ansvaret. Hade kyrkan endast en klocka kunde klockaren klara av ringningen själv men rörde det sig om flera lite större klockor krävdes ibland upp till fem personer.³⁰

Utöver morgon- och aftonringningen som nämndes ovan fanns även t.ex. helgmålsringning³¹ och ringning vid högtider³². Klockaren skulle även ringa i klockorna vid hotande fara. Då t.ex. eldsvådor var ett ständigt närvarande hot var det klockarens uppgift att ringa i sina klockor för att varna och kalla folk till bekämpning av utbruten brand. Dessutom kunde han också få uppgiften att gå brandvakt i det fall brand utbrutit i kyrkans närhet.³³ Jag måste påpeka att det i texterna angående ringningen är ganska dåligt angivet om vem som faktiskt ringde. Är det tagit för givet att det var klockaren? Jag får intrycket ibland av att ringningen helt enkelt bara skedde utan att det känns som nödvändigt att nämna vem som stod bakom det hela.

I landskapslagarna var ansvaret för klockorna något som betonades speciellt. De talar framförallt om hur man skulle gå till väga och var ansvaret ligger om klockorna trillade ner. Då detta ämne får så stort utrymme i lagarna kanske det inte var en så ovanlig händelse. Följande nämns i Upplandslagen:

”... Nu faller klockan ned, sedan socknen lagligen tillsagd är, och slår ihjäl klockaren; han är gill till sju marker. All den skada som klockaren får av klockan, det gäldas allt som vådaverk. De böter, som nu äro sagda, dem gälde kyrkovärdarna. Nu brister klockan, sedan socknen lagligen tillsagd är; hon vare gill till tre marker. Dem skola ock kyrkovärdarna gällda av sina egna penningar. Dessa tre marker skola brukas till köp av klocka. Nu är ej socknen förut lagligen tillsagd, och klockan slår klockaren

²⁹ Bringéus 2004, s. 448f.

³⁰ Bringéus 2004, s. 446f.

³¹ Bringéus 2004, s. 449f.

³² Bringéus 2004, s. 451ff.

³³ Wentz 1980, s. 58, 71f ; Bringéus 2004, s. 448, 459f.

*ihjäl, eller han får sår av henne; det vare ogillt. Brister klockan, böte klockaren tre marker. Nu ringer någon med klockan, som klockaren icke har bett därom; han är saker till tre örar. Bryter han ock sönder klockan, återställe han den lika god som hon var förut, och böte därtill tre marker. Slår klockan honom ihjäl eller får han annan skada av henne, ligge han ogill. Om någon får skada av klockans kläpp, det vare ogillt ...*³⁴

Klockaren riskerade alltså inte enbart stora böter vid ett ras utan han riskerade ju även att skada sig/dö om han misskött sitt jobb med klockornas skötsel och beskydd.³⁵ Att klockor trillar ner är en företeelse som har hänt även nu i våra dagar.

Mässa och gudstjänst

Gudstjänstringningen som talade om för folket att det var dags att bege sig till kyrkan. kan beläggas från i alla fall 1200- talet.³⁶ I landskapslagarna står det på ett eller annat sätt att klockaren ska ringa till mässa/gudstjänst.³⁷ De tar dock inte upp något om att han hade några liturgiska uppgifter men hans uppgifter i samband med gudstjänst tas upp i de något senare klockarestadgarna. Efter ringningen skulle klockaren tända ljusen och sedan hjälpa prästen att klä sig i mässkläder. Under gudstjänsten/mässan kunde sedan klockaren assistera prästen samt delta i textläsning och sång. Exakt vad han gjorde berodde bl.a. på vilken del av kyrkoåret det var, vad det var för kyrka och om klockaren hade någon vigningsgrad. Var han lekman medverkade han inte i liturgin utan fick endast enkla uppgifter i samband med gudstjänsten, vilken enligt Sandholm blivit allt vanligare mot slutet av medeltiden. Då klockaren inte kunde tjäna vid mässan fick han istället göra dagsverken på prästgården.³⁸

Klockaren kunde även i vissa regioner under medeltiden ringa i klockan vid mässans slut då församlingen skulle läsa tre Ave Maria, något som efter reformationen ändrades till en bön för fred. Under 1600- talet verkar ritualen än en gång ha

³⁴ Upplandslagens kyrkobalk VI, § 6.

³⁵ Dalalagens kyrkobalk V, § 6 ; Hälsingelagens kyrkobalk VI, § 3 ; Smålandslagens kyrkobalk 5, § 3 ; Södermannalagens kyrkobalk IV, § 4 ; Upplandslagens kyrkobalk VI, § 5 ; Yngre Västgötalagens kyrkobalk 17-20 ; Äldre Västgötalagens kyrkobalk 10 ; Östgötalagens kyrkobalk VIII.

³⁶ Bringéus 2004, s. 450.

³⁷ Smålandslagens kyrkobalk 5, § 2 ; Södermannalagens kyrkobalk IV, § 3 ; Upplandslagens kyrkobalk VI, § 5 ; Västmannalagens kyrkobalk V, § 3 ; Östgötalagens kyrkobalk VIII.

³⁸ Sandholm 1963, s. 112ff, 118ff.

förändrats och det blev ett tillfälle för att tacka Gud samt fick den praktiska funktionen som markering av att gudstjänsten var slut.³⁹

Födsel och dop

Klockarens uppgifter kring dop nämns huvudsakligen när det gäller medeltid. När litteraturen sedan kommer in på reformationen nämns inte klockaren utan det är prästens uppgifter som tas upp. Frågan är huruvida detta ska tolkas; som att klockaren inte längre hade dessa uppgifter eller att uppgifterna var samma som förut och därför ej behöver nämnas på nytt?

Under medeltiden kontaktades klockaren när ett barn fötts, för att förbereda det rum som barnet skulle spendera sin första natt i. Ljus, vilka invigts eller välsignats av prästen, tändes och rummet bestänktes med vigvatten.⁴⁰ Färden till kyrkan för att döpa barnet kunde bli lång och svår. När faddrarna kom fram med barnet till kyrkan skulle de söka upp prästen, vilken klockaren hade i uppgift att kalla på genom att ringa i kyrkklockorna. Om varken präst eller klockare fanns på plats fick faddrarna lov att ringa i klockorna för att kalla dem till kyrkan.⁴¹

Klockaren verkar inte ha haft några uppgifter vid primsigningen utanför kyrkan, det omnämns i alla fall ej i litteraturen. Sandholm tar dock upp exorcism och menar att i äldre tider då det var en del av akten bör det ha varit klockaren som utförde detta, under förutsättning att han hade en vigning för uppgiften. Med tidens gång och exorcismens minskade betydelse bör prästen ha övertagit akten och klockarens uppgift då endast har varit att bestänka barnet med vigvatten.⁴²

När dopet sedan skulle förrättas var det klockarens uppgift att se till att vattnet i dopfunten var rent. Under kallare årstider skulle vattnet dessutom värmas upp något, vilket t.ex. gjordes genom att uppvärmda stenar lades ner i funten. Under dopet skulle klockaren t.ex. hålla handbok och handduk åt prästen, vara behjälplig vid av- och påklädning av barnet samt vid ritualen då ljus och salt gavs åt barnet.⁴³

³⁹ Bringéus 2004, s. 450f.

⁴⁰ Sandholm 1963, s. 120f ; Bondeson 1996, s. 24.

⁴¹ Bondeson 1996, s. 63.

⁴² Sandholm 1963, s. 121f.

⁴³ Sandholm 1963, s. 122f ; Wentz 1980, s. 80f ; Bondeson 1996, s. 110 ; Nordahl 2005b.

När det blev dags för moderns kyrkotagning skulle klockaren ha anmält förrättningen i god tid till prästen. Klockarens uppgifter var att sätta fram bönpallen då akten skulle äga rum samt att sätta tillbaka den på sin plats inne i kyrkan och då visa den kyrkotagna till hennes särskilt tilldelade plats.⁴⁴ Om ett kyrktagningskalas hölls efter kyrktagningen var kunde även klockaren och hans familj ibland närvarande.⁴⁵

Vigsel

Också vid vigslar hade klockaren vissa uppgifter, i alla fall under medeltiden, som prästens medhjälpare. Han skulle bestänka brudparet med vigvatten utanför kyrkan och sedan leda dem in i kyrkan, där han hade ställt fram och utsmyckat brudstolen. Under vigseln hölls en päll över paret, vilken klockaren hade ansvaret för att ha tagit fram. Efter mässan fick klockaren precis som prästen ta emot offergåvor och han skulle även närvara vid bröllopfesten.⁴⁶ Om eller hur dessa uppgifter har förändrats efter reformationen har jag inte stött på några uppgifter om. Klockaren nämns ej i samband med vigsel i 1686 års kyrkolag. Att han kan ha assisterat prästen på något sätt kanske ändå inte ska uteslutas.

Undervisning

Kravet på att klockaren skulle kunna sjunga hör både den katolska och den efterreformatiska tiden till.⁴⁷ I och med reformationen tillkom dock fler uppgifter och större vikt lades på att lära ut och leda sånger. Efterhand som nya texter och melodier skapades skulle klockaren lära ut och leda församlingen i sång. Genom att ett par rader text åt gången lästes upp och melodin sedan lades till, lärde sig ungdomen sångerna. Under ledning av klockaren sjöng man sedan unisont psalmerna utantill, då psalmböcker inte var aktuellt för majoriteten av folket oavsett ålder.⁴⁸ Först under 1600- talet kom psalmböckerna och sången blev vanligt förekommande i slutet av 1600- talet.⁴⁹

⁴⁴ Wentz 1980, s. 81f, 114.

⁴⁵ Bondeson 1996, s. 183.

⁴⁶ Sandholm 1963, s. 126f, Wentz 1980, s. 149.

⁴⁷ Bergström 1992, s. 22.

⁴⁸ Wentz 1980, s. 106, 110, 128f ; Nordahl 2005b.

⁴⁹ Wentz 1980, s. 117.

Om klockaren skulle sjunga på modersmålet eller på latin verkar ha varierat med vilken tid som avses, i vilket samband sången framfördes och vilken sång det var. Wentz nämner ett danskt exempel från 1500- talet där biskopen menar att latinska strofer får sjungas vid påsk, pingst och på juldagen.⁵⁰ Efter reformationen skulle mässan på landsbygden hållas på svenska och det verkar som om de latinska sångerna blivit färre men att några ändå behölls och sjöngs i samband med t.ex. högmässa.⁵¹ Vid ett prästmöte i Lund 1555 beslutades det dock att den som skulle anställas som klockaren ändå skulle kunna sjunga på latin. Johannesson menar att klockaren inte längre fick sjunga latinska eller danska psalmer vid begravningar i och med tillämpandet av 1686 års kyrkolag.⁵² Jag har inte lyckats hitta var detta står i lagen.

Reformationen medförde alltså nya uppgifter för klockaren på landsbygden såsom undervisare. Klockaren skulle lära de yngre att läsa och skriva samt undervisa folket i kristendomen. Mot 1500- talets slut var det viktigt att undervisningen inte fick försummas.⁵³ Uppgiften kvarstod ännu i 1686 års kyrkolag då klockaren skulle vara boklärd samt kunna sjunga och skriva så att han kunde undervisa församlingens ungdom i detta.⁵⁴ Johannesson påpekar att klockarna bl.a. i samband med denna uppgift hade en viktig roll i försvenskningsarbetet.⁵⁵

Huruvida klockaren varit inblandad vid katekismilängdernas eller husförhörens uppförande har jag inte stött på några utförliga uppgifter om. Det skulle kanske kunna tänkas att klockaren haft hand om katekismilängderna då han undervisade. I min släktforskning har jag stött på en katekismilängd som i alla fall är underskriven av klockaren i församlingen (fig. 2). En företeelse ska ju absolut inte ses som ett tecken på att det var så men en möjlighet är ju att gå igenom sådana längder från olika församlingar för att se om det är klockaren som skrivit under och på så sätt kanske bilda sig en uppfattning om det kan ha ingått i hans uppgifter att skriva dessa. När det gäller de senare husförhören verkar det som att prästen har lett förhöret men det

⁵⁰ Wentz 1980, s. 105.

⁵¹ Wentz 1980, s. 107f ; Nordahl 2005b.

⁵² Johannesson 1989, s. 154.

⁵³ Sandholm 1963, s. 106 ; Wentz 1980, s. 128ff ; Johannesson 1989, s. 149, 151, 186f ; Bergström 1992, s. 23; Nordahl 2005b.

⁵⁴ Sveriges kyrkolag 1686 kap 24, § 31 ; Sandholm 1963, s. 106f ; Bergström 1992, s. 24 ; Nordahl 2005b.

⁵⁵ Johannesson 1989, s. 156.

förhindrar ju inte att klockaren också har deltagit på något sätt. Johannesson nämner endast att klockaren ”var närvarande”⁵⁶ vid husförhören.

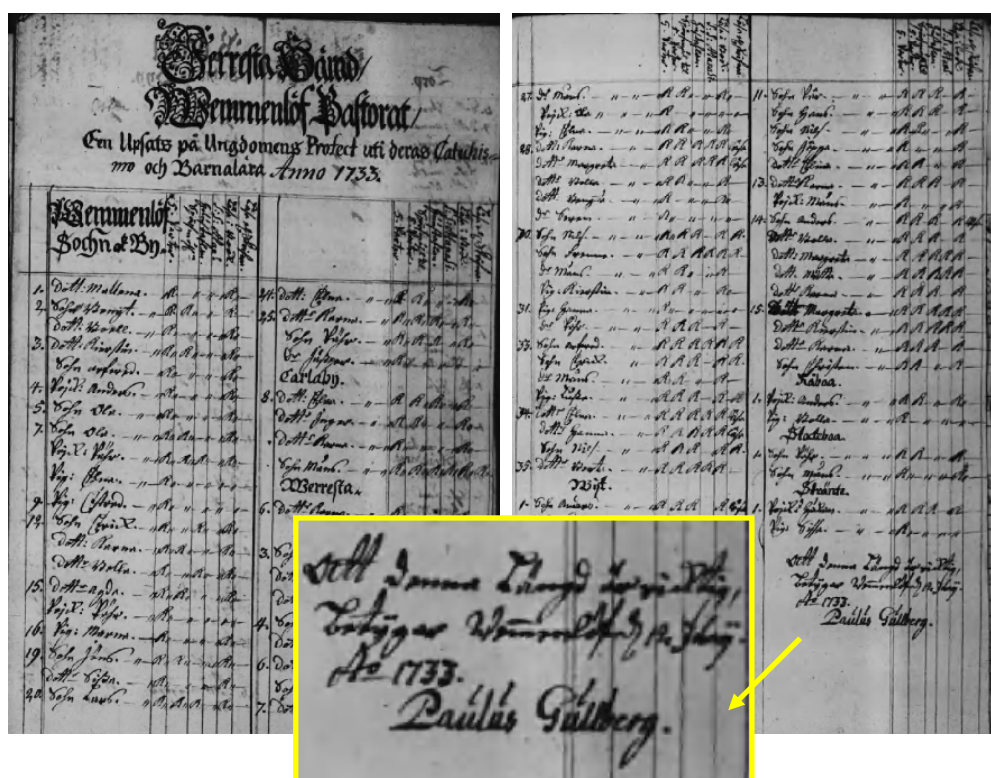

Fig. 2. Katekismilängd för Östra Vemmerlöv underskriven 1733 av klockaren Paulus Gullberg.

Socialt och ekonomiskt

Klockarens ställning

Klockarens ställning under den äldsta tiden då han oftast hade någon form av vigningsgrad har förmodligen varit ganska bra. Trots att han var socknens man så var han dess länk till det andliga och stod prästen ganska nära i egenskap av medhjälpare.⁵⁷ Wentz framhäver att då klockarens uppgifter dessutom bl.a. omfattade att ringa och ha ansvar för de värdefulla klockorna med sina kraftfulla egenskaper säkert har bidragit till respekt från allmänheten.⁵⁸

Under medeltidens gång blev det dock allt vanligare att lekmän blev klockare, framförallt i sockenkyrkorna. Att tjänsten och uppgifternas karaktär förändrades kan man se i stadgarna, vilka då började ålägga klockaren skyldigheten att utföra arbete

⁵⁶ Johannesson 1989, s. 190.

⁵⁷ Sandholm 1963, s. 87, 105f ; Wentz 1980, s. 172.

⁵⁸ Wentz 1980, s. 73.

av privat natur åt sockenprästen såsom t.ex. sköta hans jordbruk, slakta hans boskap eller med hjälp av sin hustru förse sockenprästens hushåll med öl och bröd.⁵⁹ Utöver att följa prästen nästan överallt i tjänsten, bl.a. vid sockenbud som omnämns i landskapslagar och klockarestadgarna då han ska bära prästens bok och stola⁶⁰, tillkom nu att göra tjänster åt honom utöver hans tidigare uppgifter. Mot 1400- talets slut hade klockaren i grova drag alltså gått från att ha varit prästens jämlike och medhjälpare till hans tjänare.⁶¹

Då klockaren ofta var vald bland bönderna så verkar det inte heller ha varit någon större skillnad klädesmässigt. Även om han stod prästen närmare än gemene man har jag inte stött på några uppgifter rörande annorlunda kläder förutom då han hade någon form av vigningsgrad, då han vid vissa tillfällen skulle bära röklin. Klockare som var lekmän verkar alltså ej ha burit någon prästerlig dräkt.⁶²

Klockarens sociala anseende kom dock åter att stiga med tiden, något som hans roll som undervisare och mot 1700- talets slut även sjukvårdskunnig säkert har bidragit till. I 1686 års kyrkolag står dessutom att klockaren inte längre ska besväras med enskilda tjänster.⁶³ Wentz menar att ett exempel som kan säga något om klockarens sociala anseende är bl.a. att han och hans hustru ofta anlätades som faddrar vid dop samt att han precis som prästen var befriad från diverse plikter såsom t.ex. krigstjänst.⁶⁴

Hur klockaren i sockenkyrkan på landsbygden har haft det, utöver vad som kan ses i lagarna, skulle jag tro även ha berott på hur relationen mellan honom och sockenprästen har varit. Ibland verkar prästen och klockaren ha kommit bra överens medan det i andra fall inte alls har fungerat. I biskopvisitationer kan man ibland läsa vad församlingarna har ansett om sin klockare. I min egen släktforskning har jag stött

⁵⁹ Sandholm 1963, s.98, 187.

⁶⁰ Upplandslagens kyrkobalk VI, § 5 ; Västmannalagens kyrkobalk V, § 3 ; Östgötalagens kyrkobalk VI, § 1 ; Sandholm 1963, s. 66, 124f ; Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 511 s.v. klockare ; Nilsson 2004, s. 138.

⁶¹ Sandholm 1963, s. 83, 87, 95f.

⁶² Sandholm 1963, s. 72ff, 91 ; Wentz 1980, s. 19f ; Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 511 s.v. klockare.

⁶³ Sveriges kyrkolag 1686 kap 24, § 32 ; Sandholm 1963, s. 107 ; Bergström 1992, s. 24 ; Nordahl 2005b.

⁶⁴ Wentz 1980, s. 172.

på en visitation i Kågeröd och Stenestad 1698 där vi får veta att med klockaren är församlingen väl förnöjd.⁶⁵ Vad präster ansåg om sina klockare och hur denne skötte sitt jobb kan man ibland läsa i klockarnas dödsattester. Efter en sökning i DDSS⁶⁶ hittade jag följande kommentar angående en klockare vid namn Jöns Nillson Ilderupp: ”...han förstodh Klockare Embetet uthi Åckarp och Widtzio Sochner med all Troheet, så lenge gudh honom Kraffter Nådigst dher till förundte, Wardt Een from och Redelig Mann, och drogh Christi Kors medh Tohlamodh...”⁶⁷

Det har som sagt även funnits fall då det inte funnits lika mycket respekt präst och klockare emellan. Wentz påpekar att det under den tiden då prästen ansåg klockaren nästan som sin egen dräng, inte kan ha varit lätt att vara klockare.⁶⁸ Det fanns säkert fall då detta utnyttjats lite utöver vad som ansågs måttligt och det måste ju ligga något bakom att denna uppgift kom att stoppas i 1686 års kyrkolag. Wentz nämner ett exempel angående ett gräl som uppstod mellan kyrkoherden i Hög och Kävlinge och hans klockare, där någon hade påpekat att det var klockaren som hade haft rätt. Prästens svar blev då att visst hade klockaren haft rätt men eftersom han endast var en klockare fick han ge efter. Ibland verkar konflikterna även ha gått så långt att hot och slag har utbytts.⁶⁹

Lön

Om klockarens lön under medeltid verkar det inte finnas mycket information att hämta. Sandholm påpekar dessutom att man måste hålla i åtanke att de olika områdenas ekonomiska strukturer spelade in.⁷⁰ Värden kunde variera mellan landskapen och de olika avgifterna fick rättas efter landsdelarnas ekonomiska förutsättningar⁷¹, så vad som står i lagen och vad som egentligen efterlevdes var

⁶⁵ Biskopsvisitationer i Skåne 1698-1880 1995, s. 30.

⁶⁶ DDSS, Demografisk Databas Södra Sverige, är en databas på Internet i vilken man kan söka uppgifter ur kyrkoböcker. Framförallt gäller det uppgifter om födelser, vigslar och dödsfall från 1600-till och med 1800-talet. Projektet har som långsiktigt mål ”att kyrkoboksinformation med uppgifter om hela svenska befolkningen i Skåne, Halland och Blekinge fram till ca år 1900 ska finnas fritt tillgänglig och sökbar på Internet.” Syftet är ”att åstadkomma en unik databas åtkomlig för envar på Internet, användbar för utbildning och undervisning, för vetenskaplig forskning samt person-, hembygds- och släktforskning.” Projektledaren är anställd av landsarkivet, där också källmaterialet (kyrkoböckerna) finns.

⁶⁷ Norra Åkarp C:1 1690-1732, s. 106 (via Geline, GID1685.24.25600).

⁶⁸ Wentz 1980, s. 173.

⁶⁹ Wentz 1980, s. 173ff.

⁷⁰ Sandholm 1963, s. 163, 168, 170, 176.

⁷¹ Sandholm 1963, s. 168 not 23, 176, 178.

kanske inte alltid detsamma. Att lönen också förhöll sig till klockartjänstens utveckling och klockarens ställning är troligt, samt att skillnader helt säkert också fanns mellan stadens domkyrka och landsbygdens lilla sockenkyrka.

I de äldsta tiderna menar Sandholm att det troligen inte har varit någon större skillnad mellan sockenprästens och hans medhjälpare klockarens avlöning, detta då klockarens vigningsgrad gjort att han betraktats av allmogen som präst. Klockaren mottog vid denna tid också frivilliga gåvor och offer, något som i landskapslagarna sedan kom att bli regelbundna avgifter. Från att dessutom ha tilldelats lika mycket som prästen kom han senare att få endast en tredjedel så mycket.⁷²

Införandet av klockarräntan innebar en fast avlöning för klockaren. Denna avgift var oförändrad år efter år, den tog t.ex. inte hänsyn till produktionens storlek. Enligt de flesta landskapslagarna verkar $\frac{1}{2}$ spann säd, eller vad detta motsvarade i penningar, vara den vanligaste klockarelönen och klockaren skulle själv åka omkring och hämta den. Detta skulle erläggas av varje bonde eller av alla de som gav tionde i säd och boskap till prästen.⁷³ Fick klockaren inte sin lön kunde nattvarden undanhållas från den person som ej betalt.⁷⁴ Utöver säden fick han även i vissa områden en brödkaka samt tilltugg/pålägg till denna.⁷⁵ Andra fasta avgifter som skulle ges till klockaren var t.ex. 2 penningar vid påsken (om man samtidigt givit prästen 1 öre) samt samma summa från alla de som kunde ett hantverk.⁷⁶ Fortfarande enligt Klockarelagen skulle klockaren ha $\frac{1}{2}$ spann säd och en brödkaka med pålägg, detta av varje hjonelag i socknen.⁷⁷

Utöver denna lön fick klockaren även ersättning i samband med förrättningar, t.ex. i samband med dop, kyrktagningar, vigslar eller begravningar.⁷⁸ Sandholm menar att denna typen av inkomst måste ha varit ett uppskattat tillskott till klockarens annars

⁷² Sandholm 1963, s. 167f.

⁷³ Dalalagens kyrkobalk V, § 1 ; Hälsingelagens kyrkobalk VI, § 1 ; Upplandslagens kyrkobalk VI, § 7 ; Västmannalagens kyrkobalk V, § 5 ; Östgötalagens kyrkobalk X, § 1 ; Sandholm 1963, s. 172ff, 179 ; Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 512 s.v. klockare.

⁷⁴ Upplandslagens kyrkobalk VI, § 7 ; Västmannalagens kyrkobalk V, § 5.

⁷⁵ Dalalagens kyrkobalk V, § 1 ; Hälsingelagens kyrkobalk VI, § 1 ; Södermannalagens kyrkobalk IV, § 3 ; Västmannalagens kyrkobalk V, § 5 ; Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 512 s.v. klockare.

⁷⁶ Upplandslagens kyrkobalk VI, § 7 ; Västmannalagens kyrkobalk V, § 5.

⁷⁷ Sandholm 1963, s. 174. Antar att det med hjonelag åsyftas par som lever ihop eller äkteskap/giften.

⁷⁸ Sandholm 1963, s. 123, 137 ; Bondeson 1996, s. 173 ; Nilsson 2004, s. 103.

ganska låga lön. Löneförhållanden tycks mot slutet av medeltiden blivit sämre trots att klockaren fick allt fler uppgifter. Vissa klockare försökte även få extra inkomster vid sidan av klockaretjänsten.⁷⁹ Wentz framhäver dock att det i Lunds stift ska ha funnits en hel del klockare som varit ganska väl avlönade.⁸⁰ Jag har inte stött på något om klockarens avlöning i 1686 års kyrkolag.

Bostad

I landskapslagarna hittas inget som säger att församlingen hade skyldighet att förse klockaren med boställe. Detta skulle kunna tyda på att klockare med egna bol inte har varit vanligt förekommande under medeltiden.⁸¹ I klockarelagen nämns det dock att socknen ska hålla klockaren med tre hus; sockenstuga, stall och visthus.⁸² Då det utöver dessa tre hus som ingick i klockarebostaden inte fanns fler ekonomibyggnader, har detta tolkats som att klockaren inte skulle ha något ordentligt jordbruk. I bästa fall kunde klockaren få tilldelat sig några små odlingsområden och ibland fick kyrkogården duga som bete för hans kreatur.⁸³ Benämningen sockenstuga bör tyda på att klockaregården inte endast har varit bostad åt klockaren utan även använts som en samlingslokal för övriga i socknen där man t.ex. höll ting. Det finns t.ex. notiser från 1400- talet om tingsförhandlingar i klockarestugor i Dalarna.⁸⁴

Så från och med 1400- talet verkar det med andra ord som om någon form av klockarebostad blir alltmer vanligt. I Kumla finns t.ex. ett belägg för ”klocka stwffun” från 1426.⁸⁵ För att ta ett exempel från ett av Sveriges grannländer så kan det nämnas att det i Finland verkar som om byggandet av klockarestugor blev vanligt först på 1600- talet i samband med att allt fler egendomslösa män valdes till klockare. Innan detta var klockarna bönder med egna gårdar som ibland fått namn som urskiljdom som klockaregårdar.⁸⁶

Bergström påpekar dock att det trots allt ändå inte var alla socknar som alltid var försedda med en klockare, kanske på grund av att det endast hade råd att avlöna en

⁷⁹ Sandholm 1963, s. 183ff, 194f.

⁸⁰ Wentz 1980, s. 172.

⁸¹ Sandholm 1963, s. 189f.

⁸² Sandholm 1963, s. 191 ; Bergström 1992, s. 23.

⁸³ Sandholm 1963, s. 191 ; Bergström 1992, s. 23.

⁸⁴ Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 512 s.v. klockare ; Bergström 1992, s. 23.

⁸⁵ Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 512 s.v. klockare.

⁸⁶ Kulturhistoriskt Lexikon 1981, s. 514 s.v. klockare.

sockenfunktionär vilket då blev prästen. I de socknar som hade klockare byggdes klockaregården gärna nära kyrkan, ofta på kyrkans eller prästgårdens mark. Man var dock inte helt opraktiskt utan ibland valde man en person till klockare som redan brukade ett hemman eller så blev den som valdes till tjänsten inhyst på en lämplig gård bredvid kyrkan. Beroende på socknens ekonomiska resurser och klockarens status har klockaregårdarna nog sett tämligen olika ut på olika platser runtom i landet.⁸⁷ Förutsättningarna var helt enkelt olika från socken till socken och det hade varit intressant att se närmare på dessa förhållanden samt att se vad kartmaterial hade kunnat tillföra för information kring socknarnas klockaregårdar.

Död och begravning

Dödsfall

Då ett dödsfall hade inträffat fick någon av den avlidnes anhöriga ge sig av för att meddela detta för prästen och klockaren.⁸⁸ Sandholm menar att klockaren troligen utförde olika akter efter dödsfall och inför begravningar under äldre tider och att hans medverkan senare reducerades till att vara prästens assistent och stänka vigvatten.⁸⁹ Han ger dock inget förtydligande av exakt vilken tid han pratar om. Vigvattnet verkar dock ha varit en uppgift som ingått en längre tid.

Ringning i samband med dödsfall tros ha förekommit alltsedan kyrkklockor började bli allmänt förekommande. Att själaringningen utfördes så snabbt som möjligt efter ett dödsfall inträffat var av stor vikt, då man enligt folktron såg klockklangen som hjälpande den dödes själ till himlen genom att jaga bort ondska. I regel ska det ha varit klockaren som förrättade själaringningen (fig. 3) men det verkar även som om personer ibland ringde utan klockarens medvetande härom, vilket kanske kan ses genom landskapslagarnas betoning angående följder av olovlig ringning och skada på klockorna.⁹⁰

⁸⁷ Bergström 1992, s. 23.

⁸⁸ Bondeson 1987, s. 40.

⁸⁹ Sandholm 1963, s. 125.

⁹⁰ Sandholm 1963, s. 136 ; Bondeson 1987, s. 40f.

Fig. 3. Avlidna tar emot en själarینگning. Kalkmålning från Hattula kyrka i Finland.

Tyvär har jag varken hittat uppgifter angående dateringen
eller om det verkligen är just en klockare som ringer.

Klockarens uppgifter på kyrkogården i samband med dödsfall omfattade bl.a. att tilldela gravplats och att övervaka gravgrävandet.⁹¹ Att klockaren skulle vara den som grävde gravarna har jag dock inte stött på några belägg för.

Begravning

Enligt Bondesson medverkar klockaren vid själva begravningen först då den avlidne anlant till kyrkan och där skulle föras till graven. Först i processionen gick då prästen tillsammans med klockaren som sjöng en psalm.⁹² Han nämner dock inte vilken tid han avser eller om detta är en allmän företeelse. Sandholm menar dock att klockaren gick med redan i processionsståget till kyrkan, ringande en handklocka, samt att han även skulle ringa gravöppningsringning under begravningsakten.⁹³ Sandholms bok rör medeltiden men han specificerar inte om ovanstående var allmänt gällande under

⁹¹ Wentz 1980, s. 152.

⁹² Bondeson 1987, s. 72.

⁹³ Sandholm 1963, s. 136.

perioden. Något som jag dock inte får ihop är att Sandholm även nämner att den avlidne ska mottagas med klockringning vid kyrkan – hur kan klockaren gå med i tåget och samtidigt ringa vid kyrkan när följet kommer dit? I vissa av landskapslagarna t.ex. Upplandslagen kan man läsa att klockaren ska ringa i klockorna då lik kommer till kyrkan.⁹⁴ Wentz menar dock att klockaren ej hade i uppgift att ringa i klockorna varken vid liktågets ankomst till kyrkan eller efter begravningsaktens slut, vilket istället sköttes av t.ex. vänner eller grannar.⁹⁵ Wentz nämner dock inte heller exakt vilken tid detta skulle röra sig om. Uppgifterna är alltså olika – kan det bero på att författarna talar om olika tider eller att de syftar på olika seder i olika områden?

Då jordfästningen ägde rum på kyrkogården samlades följet vid graven och då en likpredikan hölls, lästes även den dödes levnadsbeskrivning som oftast var sammanställd av klockaren.⁹⁶ Hölls begravningskalas efteråt var prästen och klockaren självklara gäster, såvida vägen dit inte var för lång. Där intog de båda vid själva måltiden hedersplatserna.⁹⁷ Klockringningsuppgifterna fortsatte även efter begravningen då klockaren skulle ringa på bestämda antal dagar efter dödfallet samt vid själamässor. För dessa ringningar erhöll klockaren extra ersättning.

Jag har själv funderat en hel del över klockarens egen begravning. Begravdes han som ”en i mängden” eller erhöll han en speciellt utsedd plats? Präster och adel kunde ju få något bättre placering av sin gravplats, till och med inne i själva kyrkan. Hade klockaren också denna förmån? Wentz nämner ett exempel från 1700- talet i Barsebäck där prostens önskan att klockare skulle få begravas i kyrkan, en placering som tydligen inte varit helt ovanlig.⁹⁸

Har man tur kan även kyrkböckerna ge information om klockarens begravningsplats. Jag gjorde åter en sökning i DDSS på döds- och begravningsattester som innehåller personer med titeln ”klockare”. En källkritisk aspekt här är att jag förlitar mig på att de som översatt handstilen i kyrkböckerna. Ur sökresultatet kan följande exempel

⁹⁴ Smålandslagens kyrkobalk 5, § 2 ; Upplandslagens kyrkobalk VI, § 5 ; Västmannalagens kyrkobalk V, § 3 ; Östgötalagens kyrkobalk VIII.

⁹⁵ Wentz 1980, s. 145, 152.

⁹⁶ Wentz 1980, s. 114 ; Bondeson 1987, s. 76.

⁹⁷ Bondeson 1987, s. 110, 114.

⁹⁸ Wentz 1980, s. 53, 153, 172.

nämnas: I tidigare nämnda klockaren Jöns Nillson Ilderupps dödsattest från Norra Åkarp socken 1701 får man reda på att han begrovs ”*strax uthan för Predikostohlss fönstret*”⁹⁹ och i klockaren Bengt Flintzbergs begravningsattest från Vinslöv socken 1730 står det att han ”*Ligger i Kyrckian*”¹⁰⁰. Från Hästveda socken kan nämnas ett exempel i form av klockaren Petter Limmerhult som vid sin död 1739 ”*lades på Kyrkiogården och Klockarens wanliga begrafningsställe när wid östra Kyrkiogaflen*”¹⁰¹. Genom dessa extra anteckningar i kyrkoböckerna över döda och begravda kan vi ibland få en uppfattning om var klockarens egen grav placerades men det var tyvärr dock inte alla präster som antecknade så flitigt.

Resultat

Vem var klockaren

Under kyrkans äldsta tider här i Sverige verkar klockaren ha varit något som hade ett ganska högt socialt anseende, dels beroende på att han kanske hade någon form av utbildning / vigningsgrad och dels för att han var det som skötte ringningen i de värdefulla kyrkklockorna. Han var under tidig medeltid nästintill jämlike med sockenprästen och hade rollen som dennes medhjälpare. Han skulle väljas fram av församlingsborna men prästen och biskopen verkar ha haft det sista ordet.

Under sen medeltid verkar dock förhållanden förändrats. Allt färre utbildade klockare med vigningsgrad fanns att tillgå på landsbygden då många valde att läsa vidare, vilket medförde att klockarna fick väljas bland lekmän. Personer som förut varit t.ex. hantverkare eller bönder kunde väljas till klockare. Man har nog ändå inte valt vem som helst, då jobbet verkar ha krävt en hel del av honom samt medförde en hel del viktiga ansvar. Man måste ju hålla i åtanke att det han skulle ha hand om hade stort värde, såsom t.ex. kyrkklockorna, och man överlämnade ju nycklarna till kyrkan till honom.

⁹⁹ Norra Åkarp C:1 1690-1732, s. 106 (via Gensline, GID1685.24.25600).

¹⁰⁰ Vinslöv C:2 1691-1735, s. 146 (via Gensline, GID1720.50.44900).

¹⁰¹ Hästveda C:2 1734-1765, s. 93 (via Gensline, GID1663.4.48600).

Klockarens sociala anseende kom att sjunka, både p.g.a. att han valdes bland lekmän och förändringar i arbetsuppgifterna. Det kom dock åter att stiga då ytterligare ansvar lades på klockaren när han efter reformationen fick rollen att undervisa. Kravet att klockaren skulle kunna sjunga fanns sedan tidigare men att han skulle kunna latin blev ett anställningskrav. Klockaren verkar alltså fortfarande valts bland ”det vanliga folket” men hade en hel del krav på färdigheter och kunskap på sig.

Jag har i denna uppsats koncentrerat mig på att få fram en generell bild av vem klockaren var. För att få en närmare insikt i vilka klockarna var och hur de levde bör dock förhållanden studeras på mer regional, eller snarare lokal, nivå. Under min släktforskning och uppsatsarbetets gång har jag lagt märke till att man i vissa fall faktiskt kan få fram ganska ingående information om klockarna och deras familjers liv t.ex. genom kyrkböcker, katekismilängder, husförhör, klockaremål¹⁰² och brev.

Hur har yrket förändrats över tid

Att svara på frågan om hur klockarens uppgifter har förändrats från medeltid fram till 1700-talet är lite komplicerat. Källorna och litteraturen ger egentligen mer information om medeltiden än senare, vilket jag förväntade mig skulle vara tvärt om. Dessutom har jag stött på en hel del motsägelsefull information i litteraturen. Jag måste också påpeka källkritiken här angående att jag använder mig av renskrivningar och förklaringar av lagarna, vilka då har gått igenom personliga tolkningar av översättaren. Även om landskapslagarna innehåller information om klockarens uppgifter verkar dessa vara mer inriktade på att ge en bild av hur saker och ting skulle förhållas mellan sockenborna, klockaren och prästen. Dessa representerar dock de tidigaste uppgifterna kring klockaren.

Klockarelagen ger däremot mer direkta angivelser av klockarens uppgifter. Jag har tyvärr dock inte lyckats hitta denna lag och har därför fått använda mig av uppgifter i

¹⁰² Släktforskningssidan DigiArkiv.se definierar klockaremål följande: ”Man kan säga att ett klockaremål är klockarens skrivelser till biskopen (domkapitlet i Lund). De kan innehålla alla möjliga saker, t.ex. ansökningshandlingar, bråk om klockarens bostad och lön, trohets seder till kungen och biskopen mm. Har man tur kan man i deras ansökningshandlingar hitta uppgifter om deras liv fram tills klockaremålet skrevs. Är det flera som vill bli klockare så kan man hitta uppgifter om hur församlingens ledamöter röstar i klockarevalet osv. Det är med andra ord ganska olika uppgifter man kan hitta, man får helt enkelt kolla i det enskilda målet och se vad just det målet (handlingen) handlar om.”

litteraturen om klockarelagens innehåll. Den anses ha varit gällande från 1400-talet fram in i 1700-talet, vilket gör att den täcker hela min period. Kanske är det därför vi inte har lika mycket information om senare tider, då reglerna redan var nedskrivna sedan innan och kanske fortfarande kunde användas lägre fram i tiden. Här vill jag dock starkt betona de regionala skillnaderna och att lagarna troligen har anpassats och modifierats även på en mer lokal nivå. Dessutom: vad som står i en lag och vad som egentligen efterlevs är två olika saker.

Utifrån materialet verkar dock den generella bilden av yrkets förändring ha varit följande: Uppgifterna som klockaren hade från och med medeltiden var många, jag ser honom nästan som en allt-i-allo. Han skulle ta hand om och ansvara för kyrkans inventarier, sköta klockringningen, assistera i samband med gudstjänster och mässor, förbereda och på olika sätt medverka vid sakramenten samt följa prästen vid sockenbud. Utöver dessa fanns det säkert en hel del uppgifter som jag glömt räkna upp här eller som har funnits utan att de varit nedskrivna i källorna. Uppgifterna kring klockarelöner säger inte så mycket. Det hade varit intressant att jämföra klockarlöner med andra yrken men hursomhelst verkar han ha varit ganska lågavlönad i förhållande till alla uppgifter hans heltidsjobb har inneburit. Förhoppningsvis har extrainkomsterna som han fick underlättat.

Klockare under medeltiden med utbildning och någon form av vigningsgrad var tydligen inte helt ovanligt men jag kan dock tänka mig att detta förekom oftare i städerna än på landsbygden. Mot sen medeltid blev det dock vanligt att landsbygdsklockarna valdes bland lekmän och varken hade utbildning eller vigningsgrad. I samband med detta kom även klockarens uppgifter delvis att förändras och han kom att bli tvungen att utföra personliga jobb åt prästen utöver det som ingick i klockarens redan fastlagda sysslor. En förändring hade alltså skett som i grova drag kan ses som en övergång från att ha varit prästens jämlike medhjälpare till att bli hans tjänande dräng.

Efter medeltiden skedde dock en förbättring och klockaren sågs åter mer som prästens medhjälpare. Klockarens uppgifter utökades under 1500-talet med undervisning i bl.a. sång och katekesen. Hans sociala anseende kom att bli högre och han fick genom denna uppgift en viktig roll i försvenskningen och uniformitetsprocessen. Huruvida

klockarens tidigare uppgifter förändrades har jag inte hittat mycket information om, vilket både skulle kunna tyda på att de var oförändrade eller att de inte längre ingick i hans uppgifter. Mindre förändringar har dock gjorts, t.ex. gällande klockringningen. Förändras kyrkan så förändras ju uppgifterna för de som jobbar där. Mot 1700- talets slut började även sjukvårdssysslor såsom vaccinering ingå i klockarens uppgifter. Anställningskrav på kunskaper inom detta område verkar dock inte kommit förrän under 1800- talet. Denna uppsats sträcker sig dock endast till och med 1700- talet, varför jag väljer att avsluta här och klockareyrkets vidare förändring får bli ett framtida studieobjekt.

Sammanfattning

Klockaren skulle väljas av sockenborna, prästen eller biskopen. Tjänsten kunde även gå i arv eller övertas via konservering. De som valdes har kommit från väldigt olika bakgrunder samt haft olika förutsättningar och utbildningar. Klockaren i sockenkyrkan på landsbygden verkar dock oftast ha varit utan vigningsgrad och högre utbildning. Efter valet överlämnades kyrkans nycklar till klockaren började sin tjänst. Han ålades uppgifter såsom att vårda kyrkans inventarier, sköta klockringningen, förbereda inför och medverka vid mässor och gudstjänster samt delta i sakramenten mm. Dessa medeltida arbetsuppgifter utökades sedan med t.ex. ansvaret för undervisning.

Klockarens sociala ställning har varierat. Under tidig medeltid verkar den varit ganska hög och han har setts som prästens jämlike och medhjälpare. Under sen medeltid har den åter sjunkit och klockarens roll förändrades mot att vara prästens tjänare eller nästintill dräng. Efter reformationen kom klockarens sociala anseende åter att stiga då det ställdes allt högre anställningskrav på hans färdigheter.

Att vara klockare måste ha inneburit ett heltidsjobb. Hans bostad, klockaregården, verkar inte ha varit utformad för att han skulle syssla med något större jordbruk utan det mesta av hans tid har nog gått till jobbet i och kring kyrkan. Klockarens många uppgifter målar upp en bild av en allt-i-allo-person som i förhållande till de omfattande uppgifterna och hans stora ansvar verkar ha varit generellt lågavlönad.

Referenser

Bildtexter och bilder

- Fig. 1, s. 8 : Wentz 1980, s. 26 ; Nordahl 2005b.
Bild ur Nordahl 2005b.
- Fig. 2, s. 16 : Bild beskuren ur Östra Vemmerlöv, Övrigt 1697-1736 (via Geline, GID1741.20.85000 och GID1741.20.85000.
- Fig. 3, s. 22 : Bringéus 2004, s. 455.
Bild baserad på Bringéus 2004, s. 455.

Källor

Biskopsvisitation

Biskopsvisitationer i Skåne 1698-1880 : Frillestad, Ekeby, Halmstad, Sireköpinge, Hässlunda, Risekatslösa, Hög, Kävlinge, Kågeröd, Stenestad. *Landsarkivets i Lund skriftserie 5*. 1995. Lund.

Dombok

Västra Göinge häradsrätts arkiv A II a:5. Uppbuds- och lagfartsprotokoll 1781-1783.

Katekismilängd

Östra Vemmerlöv, Övrigt 1697-1736 - via Geline, GID1741.20.85000 och GID1741.20.85000.

Kyrkoböcker

Norra Åkarp C:1 1690-1732, s. 106 - via Geline, GID1685.24.25600.
Vinslöv C:2 1691-1735, s. 146 - via Geline, GID1720.50.44900.
Hästveda C:2 1734-1765, s. 93 - via Geline, GID1663.4.48600.

Lagar

Dalalagen

Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1936. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarande för nutidens svenskar. Andra serien: Dalalagen och Västmannalagen*. Stockholm.

Hälsingelagen

Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1940. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarande för nutidens svenskar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen*. Stockholm.

Smålandslagen

Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1946. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarande för nutidens svenskar. Femte serien: Äldre västgöotalagen, Yngre västgöralagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten*. Stockholm.

Sveriges kyrkolag 1686

Sveriges kyrkolag av år 1686: jämte dithörande stadganden, som utkommit till den 1 januari 1928. Utgiven 1928 av Leufvén, E. & Lizell, G.. Stockholm.

Södermannalagen

Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1940. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarande för nutidens svenskar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen*. Stockholm.

Upplandslagen

Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1933. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarande för nutidens svenskar. Första serien: Östgöotalagen och Upplandslagen*. Stockholm.

Västmannalagen

- Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1936. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarande för nutidens svenskar. Andra serien: Dalalagen och Västmannalagen*. Stockholm.
- Östgötalagen
- Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1933. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarande för nutidens svenskar. Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen*. Stockholm.

Litteratur

- Bergström, C. 1992. Kyrkplatsen som socknens centrum. Studier till Kulturmiljöprogram för Sverige. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Bondeson, L. 1987. *Seder och bruk vid livets slut*. Stockholm.
- Bondeson, L. 1996. *Seder och bruk vid födsel och dop*. Stockholm.
- Bringéus, N.-A. 2004. Guds basuner – Klockorna och den nya tron. *Signums svenska kulturhistoria. Medeltiden*. (Red.) Christensson, J. Lund.
- Johannesson, G. 1989. *Kyrka mitt i byn : skånskt kyrkoliv under tre sekler*. Stockholm.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Från vikingatid till reformationstid*. 8. Granlund, J. & Andersson, I. 1981. Köpenhamn.
- Nilsson, B. 2004. Kyrka och lärdom. *Signums svenska kulturhistoria. Medeltiden*. (Red.) Christensson, J. Lund.
- Sandholm, Å. 1963. Klockarämbetet i den svenska kyrkoprovinsen under medeltiden. *Acta Academiae Aboensis Humaniora XXVI:1*. Åbo.
- Wentz, H. 1980. *Klockaren i helg och söcken : från medeltid till nutid*. Lund.

Internet

- Demografisk Databas Södra Sverige
[http://www.ddss.nu/\(S\(uc5wavvfpt4ohgzuz2b1znui\)\)/swedish/default.aspx](http://www.ddss.nu/(S(uc5wavvfpt4ohgzuz2b1znui))/swedish/default.aspx)
→ Databaser → Död- och begravningsregister
Släktforskningsida
Besökt 2007-10-01
- DigiArkiv
<http://www.digiarkiv.se>
→ Sökbara register, klockaremål
Släktforskningsida
Besökt 2007-08-14
- Nordahl, B. 2005 a. *Klockarläkten Hall i Kågeröd samt tre tidigare klockare*.
<http://www.cenara.com/users/ce01914/sloff/sob/05-1/Hall.htm>
Artikel
Besökt 2007-10-28
- Nordahl, B. 2005 b. *Degn, klockare, organist, kantor*.
<http://www.cenara.com/users/ce01914/sloff/sob/05-1/Degn.htm>
Artikel
Besökt 2007-08-28